

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің Ғылым жаршысы (пәнаралық) = Вестник науки Казахского агротехнического университета им. С.Сейфуллина (междисциплинарный). - 2018. - №1 (96). - С.117-127

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІН САЛЫСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Әлібекова Ә.Ш., Айдарбекова Ж.Қ.

Аннотация

Мақалада түркі тілдері ішіндегі қазақ және түрік тілдерінің фразеологизмдері тілдік тұрғыдан салыстырылады, генеологиялық байланыс негізіндегі өзара айырмашылықтары анықталады. Олардың лексика-семантикалық ерекшеліктері айқындалып, теориялық негіздері сипатталады. Қазақ және түрік фразеологизмдерінің тілдік қорда қолданылу уақыты мен аймағы көрсетіліп, түркі тілдес халықтар фразеологизмдері туралы ғылыми тұжырым айтылған алғашқы түркітанушы М.Қашқари еңбегінен бастап бүгінгі күнге дейін ғылыми тұжырымдар жасаған екі тілдің атақты фразеологтарының ғылыми пікірлері мысалға келтіріліп, салыстырылады.

Қазақ және түрік тілдерінің сөздік қорындағы тұрақты сөз тіркестерінің негізі айқындалып, олардың релеванттық қасиеті белгіленеді. Қазақ және түрік тілдерінің фразеологиялық бірліктері іштей сараланып бөлінеді, фразеологиялық мағынаның қалыптасуы, фразеологиялық бірліктердің құрам-сипаты және компоненттердің байланыс тәсілдері, фразеологизмдердің стильдік ерекшеліктері, фразеологизмдердің сөзден және мақал-мәтелдерден айырмашылығы мен ұқсас тұстары, фразеологизмдердің грамматикалық көрінісі, бірнеше фразеологизмдердің жасалуына арқау болатын ұйытқы сөздер мен фразеологиялық калька секілді көптеген мәселелер талқыланады. Фразеологияның лексикологиядан бөлініп, жеке, дербес пән ретінде қалыптасып, салыстырмалы-салғастырмалы принцип негізінде диахронды және синхронды зерттеу әдіс-тәсілдерін қолдануының маңыздылығы көрсетіледі.

Халық мәдениетін зерттеп-тануға мүмкіндік беретін басты құрал тіл екенін ескерсек, лингвомәдениеттің басты көріністері мақал-мәтел, ертегі және өзге де фольклорлық бірліктерден, соның ішінде фразеологизмдерден көрініс табуы сипатталады. Кез-келген тілдің фразеологизмі антропоцентристік көзқараспен сипатталып, ұлттық этномәдени-семантикалық нақышқа ие екендігі тұжырымдалады.

Зерттеу нәтижелері қазақ және түрік тіл білімінде салыстырмалы лексикология мен фразеология, түркітану, когнитивті лингвистика, лингвомәдениет және этнолингвистика салаларын дамытуға үлесін қосып, этнос тарихы, елтану, түркітану негіздері, қазақ және түрік тілдері лексикологиясы мен фразеологиясы секілді пәндер бойынша дәріс оқуға мүмкіндік береді.

Кілттік сөздер

Фразеологизм, қазақ тілі, түрік тілі, салыстыру, теориялық негіздер, тұрақты сөз тіркестері, ұқсастықтар, ерекшеліктер, айырмашылықтар, зерттеу.

Кіріспе

Қазақ тіл білімінің лексикология бағыты аясында алдыңғы қатарда қарастырылатын фразеология саласы заман талабына сай әр қырынан зерттелуде.

Қазақ фразеологизмдерін түркі тілдері фразеологизмдерінің бірімен салыстыра отырып зерттеу үрдісі – әлемдік тіл біліміндегі өзекті зерттеу әдістерінің бірі. Түркі тілдерінің ішінде грамматикасы, орфоэпиясы тұрғысынан ортақ ұқсастықтары көп тілдердің бірі – түрік тілін, дәлірек айтсақ, оның фразеологизмдерін қазақ тілінің фразеологизмдерімен салыстыра зерттеу тіл білімі үшін, түркітану саласы үшін маңызды.

Қазақ және түрік тілдері фразеологияларындағы мағыналық ортақтықтардың бар екендігін тілдегі ортақ сөздер мен грамматикалық тұлғалардан ғана емес, сонымен қатар лексикалық параллельдер мен тілдік

бірліктердің кездесуінен де болжауға болады.

Қазақ және түрік тілдері фразеологияларында орын алатын ортақтықтарды, сәйкестіктерді, ұқсастықтарды, өзіндік ерекшеліктерді тауып, талдау ісі - қазақ-түрік тілдік байланысына тікелей қатысы бар күрделі әрі өзекті тақырып болып табылады. Қазақ елі алғаш рет өз тәуелсіздігін қабылдағанда, бірінші болып еліміздің егемендігін мойындаған елдердің бірі - Түркия мемлекеті болатын. Генетикалық тұрғыдан қандас болып келетін түрік халқының бұл қадамы екі ел арасындағы экономикалық, саяси, мәдени, рухани байланыстың бар екендігін тағы бір мәрте дәлелдейді. Сондай тығыз дипломатиялық қарым-қатынастағы екі елдің тілін зерттеу – ғылым үшін өзекті.

Зерттеу материалы мен әдістемесі

Түркі тілдерін топтастыру мәселесімен көптеген ғалымдар айналысты. Түркі тілдерін ең алғаш классификациялаған XI ғасырда өмір сүрген М.Қашқари болатын. Ол түркі тілдерін орналасу орнына қарай екіге бөліп қарастырды: 1) Қашқар қаласынан жоғары шыңға дейінгі аралықты мекендеген түркі тайпаларының тілі; 2) Қашқар қаласынан Римға дейінгі аралықты мекендеген түркітайпаларының тілі. Түркі тілдерін басқа тілдермен қарым-қатынасқа түсу дәрежесі бойынша таза тілдер және аралас тілдер деп екіге бөледі. «Сөздіктегі» тоғыз мыңнан артық сөздер мен сөз тіркесінің қазақ және түрік халқына ортақ сөздік қоры болып табылуының өзі - екі тіл арасындағы тілдік фактілердің міндетті түрде сәйкес келетінінің кепілі.

2006 жылы түркітанушы, ғалым, сыншы А.Егеубай «Түрік сөздігі» деп аударып, ғұлама жайында былай деп жазды: «Түркі тілдерінің жинағы — түрік дүниесінің әлемдік ғылым қазынасына қосқан ұлы мұрасы» [1, 30]. Үш томдық бұл зерттеу еңбегі қазақ халқының басқа түркі ұлттармен қоса, түрік ұлтымен етене жақын екендігінің айғағы, ғылыми сипаттамасы. Түркологияда салыстырмалы-тарихи зерттеуге негіз салған М.Қашқари. Алайда, академик Ә.Қайдаровтың айтуынша, ғұлама салыстырмалы-тарихи әдісті толық қолдана алмаған: түркі

халықтарының тек тіл жағынан туыстық ұқсастығы болмаса, ол олардың өзіне дейінгі тарихын, даму жолын талдамаған [2, 47].

Түркі тілдерін тілдік (фонетикалық, морфологиялық, лексика-семантикалық) тұрғыдан топтастыру, классификациялау – түркілік дуниетанымды әлдеқайда терең танып-білуге жол ашады.

Тіл білімінде дүние жүзіндегі тілдер екі түрлі тұрғыдан: 1) тілдік материалдың (түбір мен аффикстердің және сөздердің) бірлігі яғни шығу тегінің бірлігі тұрғысынан; 2) шығу тегіне байланыстырылмай, құрылысымен типіне, грамматикалық құрылысының, ыңғайластығы, ұқсастығы тұрғысынан топтастырылады.

Топтастырылудың бірінші түрі – *генеологиялық* классификация делініп, екіншісі – *типологиялық* классификация деп аталады [3, 684].

Жоғарыдағы классификацияға сәйкес қазақ және түрік тілдері өзара генетикалық тұрғыдан туыс, сондықтан тілдік фактілерінде, соның ішінде фразеологизмдердің рухани, мәдени байланыс болуы шарт.

Қазақ және түрік тілдерінің өзара байланысы, қарым-қатынасы, өзара әсері мәселесіне тарихи тұрғыдан зерттеу жұмыстарын жүргізген І.Кеңесбаев,

Ә.Т.Қайдаров, Ш.Ш.Сарыбаев. Төркіндес тілдерді салғастырудың, салыстырудың тіларалық деңгейі өзара туыстық қатыстағы тілдердің құрылымдық және мағыналық жақындығынан емес, сонымен қатар салыстырылушы бірліктердің (единицалардың) материалдық жақындығынан да көрінетін тарихи тілдік ортақтықты айқандауға жетелейтіндігі белгілі [4,7]

«Фразеология» дегеніміз, біріншіден, «фразеологизмдердің жиынтығы», екіншіден, «фразеологизмдерді зерттейтін ғылым саласы» [5,94]. Ал «фразеологизм» дегеніміз, тіл мамандарының айтуынша, «құрамындағы сыңарлары өте тұрақты болып келетін, қолданысқа әрдайым дайын тұратын тұрақты сөз тіркесі. Мұнда тіркес құраушы сөзер өздерінің бастапқы тура мағыналарынан мүлдем немесе жарым-жартылай айырылып, өзара жымдаса келіп бір ғана фразалық мағынаға ие болады. Бұл жалпы мағынаға образдылық пен ауыспалылық тән» [6,13].

Тілдік субсистемалардың ішінен фразеологияны таңдап алып, оны өзара жақын туыстық немесе төркіндес қатыстағы екі немесе одан да көп тілдер аясында қарастыратын компаративистикалық бағыттағы синхронды немесе диахронды салыстырудың базасы ретінде

лингвистикалық және фразеологиялық теорияның негізгі ұғымдары алынады.

Қазақ және түрік тілдеріне ортақ немесе бір ойды (мағынаны) беретін тұрақты сөз тіркестерін анықтау, салыстырылушы тілдердің фразеологиялық тетіктеріндегі, образдар жүйесіндегі фразеологиялық мағынаның қалыптасу процесіндегі ұқсас тұстар мен өзіндік ерекшеліктерін айқындау, фразеологиялық сәйкестіктерді, ұқсастықтарды, ортақтықтарды тудырушы факторларды анықтау сияқты мәселелерді зерттеу үшін *синхронды салыстырмалы екі жақты сипаттау бағыты* ұстанылады.

Аталмыш бағыт бойынша зерттеу жұмысын жүргізу барысында, біріншіден, қазақ халқының дербес халық болып қалыптасуына негіз болған көптеген ру-тайпалардың түркі, соның ішінде түрік ру-тайпаларымен болған өте ерте дәуірлерден басталатын этногенетикалық, тарихи, мәдени, саяси-әлеуметтік, географиялық байланыстарын тіл фактілеріне сүйене отырып анықтауды талап ететін қазақ тілінің тарихи лексикологиясының күрделі мәселелерімен сабақтасатындығы анық. Екіншіден, қазақ және түрік тілдерінде орын алатын тарихи-мәдени ортақтықты нұсқайтын

ортақ образдық-фондық негіздегі фразеологиялық бірліктер қабатын айқындау, осы тілдерде бірдей фондық прототиппен келетін фразеологизмдердің жасалуына ұйытқы болатын сыңарлардың, лексикалық элементтердің, грамматикалық тұлғалардың сәйкестігін анықтау, «табиғатын» ашу секілді мәселелерді талқылауға алып келеді.

Салыстырмалы фразеологияның теориялық-методологиялық негіздемелерін, олардағы зерттеудің әдіс-тәсілдерін қазақ және түрік тілдік байланысы аясында фразеологиялық материалдар негізінде пайымдау үшін зерттеу объектісі ретіндегі фразеологизмдер ең алдымен «лингвистикалық күрделі құрылым» [2, 202] негізінде түсіндіріледі.

Қазақ тілінің сөздік қорындағы тұрақты сөз тіркестерінің негізін айқындау, олардың релеванттық қасиетін белгілеу, қазақ тілінің фразеологиялық бірліктерін іштей саралап бөлу, фразеологиялық мағынаның қалыптасуы, фразеологиялық бірліктердің құрам-сипаты және компоненттердің байланысу тәсілдері, фразеологизмдердің стильдік ерекшеліктері, фразеологизмдердің сөзден және мақал-мәтелдерден айырмашылығы

мен ұқсас тұстары, фразеологизмдердің грамматикалық көрінісі, бірнеше фразеологизмдердің жасалуына арқау болатын ұйытқы сөздер, фразеологиялық калька секілді көптеген мәселелерді қазақ тіл білімінде толықтай зерттеген, қазақ фразеологиясының бағыт-бағдарын саралап, сол саланың қазақ тіл білімінде жеке, дербес пән ретінде қалыптасуына ықпал жасап, негізін қалаған ғалым І.Кеңесбаев болды. Кейін ғалымның жолын А.Ысқақов, М.Балақаев, Т.Қордабаев, Ә.Қайдаров сияқты қазақ ғалымдары қазақ фразеологиясының дербес пән ретінде дамуына еңбек етті.

Жоғарыда аталған ғалымдардың фразеология ұғымына берген анықтамасын бір арнаға саралайтын болсақ, *«фразеология дегеніміз – формасы жағынан синтаксистік құрылымдарға ұқсас, бірақ олардай жалпы заңдылыққа сай сөйлеу кезінде жасалмай, даяр қалпында қайталанып қолданылатын, семантикалық және лексика-грамматикалық құрамы тұрақты сөз тіркестері мен сөйлемшелер»* болып табылады [7, 15]. Яғни, фразеологизмдердің басты ерекшеліктеріне: а) мағына тұтастығы; ә) құрылым тұрақтылығы; б) даяр қалпында қолданылу тиянақтылығы; в)

бейнелілігі, мәнерлілігі секілді тән сипаттамаларды жатқызамыз.

Түрік тіл білімінде фразеология деп «...*anlatima aqiklik, qekicilik katan gogunun gergek anlaminda ayri bir anlami bulunan, genellikle birden dok sozculti dil ogesi, kahplaşmiş sozctik toplulugu*» – «устойчивое (букв, застывшее в определенной форме) сочетание двух и более слов со значением, отличным от буквального, и которое придает речи особую яркость и неповторимость» - деп беріледі [8].

Әрине, осы екі анықтаманы салыстырсақ, қазақ тіл біліміндегі фразеологизмдердің мәні әлдеқайда зор секілді. Бірақ бұл біздің өз еліме, тіліме, тарихына, мәдениетіне деген шексіз махаббатымнан туындаған қате пікір... Күмәніміз жоқ, түрік тілі үшін де фразеологизмдердің тілдік қорда, өмірлік тарихында алатын ролі ерекше. Мұны зерттеу жұмысының мазмұнынан да байқауға болады.

I.Кеңесбаев қазақ халқының фразеологизмдеріндегі сөздің, образдылықтың құдіреті жөнінде айта келе: «... Қазақ халқының өзіндік ойлау ерекшелігі – дүние шындығын көркем образбен қабылдауы, шешендік сөз өнерін ұлт менталдығы ретінде көрсетуі, қала берді табиғат аясындағы көшпелі өмір салты – «ішімдегінің бәрі – тілімде, тілімдегінің бәрі -

түрімде» дегеніндей қазақ ұлтының терең болмысын байқатады» - деген тұжырымға келеді [9, 194].

Түркі тіл біліміндегі фразеологизмдер жөнінде сөз қозғамас бұрын, нақты теориялық анықтамаларын талдамас бұрын, жоғарыда айтылып кеткен қазақ академигінің пікірімен сайма-сай келетін түркі тіл біліміндегі лексиколог ғалым Якуб Кавастың пікірін ұсынғым келеді.

«... *Deyimler bir milletin söz yaratma kudretinder dodar. Milli mühürümüzü tapiyan ve dil varliklarimiz olan deyimler, bizi kader ve kivançta birbirimize badlayarak milli tesanüdü kurar. Kelimleim izdivacyala kaynarip kaliplapan her deyim, gü ve hop bir bulupum. Bir kaç kelimedenden olupan deyimler, küçük birsöz dadarcidin akoskum bir kainatisidiririz*» [10, 5]. Яғни, «Фразеологизмдер ұлттың сөз құдіретінің көрсеткіші. Ұлттық таңбамызды көрсететін және тілдік рухымыз болып табылатын фразеологизмдер бізді қуаныш пен қайғыда да бір-бірімізге байланыстырып, ұлттық менталитеттің ішкі негізін құрайды. Сөздердің өзара қосылуы, тіркесуі және т.б. алуан түрмен пайда болатын сөз тіркестері ауызекі сөз болсын, әдейі норма болсын, жарасымды үйлесім табады. Бір ғана немесе бірнеше сөзден құралған сөз тіркестеріне,

кішкентай ғана сөз ұясына үлкен әлемді сыйғызамыз», - дейді [10, 7].

Екі тілде айтылғанмен бір ойды беретін бұл пікір, екі тілдегі

Ғылыми зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері

Қазақ фразеологизмдері ментүрік фразеологизмдері арасында лексика-семантикалық байланыс ғана емес, морфологиялық-құрылымдық жүйесініңұқсастығы да айқындалды.

Қазақ фразеология саласында «фразеологиялық тұтастық», «фразеологиялық бірлік», «фразеологиялық тізбек», кейін ғылымға енген «фразеологиялық орам» [11, 27] деген ұғымдары бар.

І.Кеңесбаевтың пайымдауынша, фразеологиялық түйдектер деп – фразеологизм құрамындағы сөздердің өз лексикалық мағыналарын мүлдем жоғалтып, бір-бірімен өзара жымдасып, бірігіп қана мағына беретін, ажырамастай болып тұтасқан фразеологизмдерді айтады. Мысалы, жүрек жалғады – тамақтанып алу, қырғи қабақ болды – ренжісу. Ал, фразеологиялық тіркестер деп – фразеология құрамындағы сөздердің өз лексикалық негізгі мағынасынан түгелдей емес, жарым-жартылай ғана айырылып, тұстас мағынаны беретін тіркестерді айтады. Мысалы, белін бекем буынды – шешім қабылдады, құралай көз – көзі әдемі. «Бұл тізбектердің әрқайсысындағы компоненттер

фразеологизмдердің бірдей негізде туындап, бірдей мақсатта жұмсалатындығын көреміз.

өзінің негізгі мағынасынан айырылып қалған жоқ, бастапқы тікелей мағынасын сақтап тұр» [9, 13]. Фразеологиялық түйдекке де, фразеологиялық тіркеске де ортақ қасиет – тиянақтылық.

Кейінгі ұрпақ ғалымдары 1970 жылдардан бастап В.В.Виноградов пен Н.М. Шанскийдің ұсынған үлгісі бойынша фразеологизмдерді төрт топқа бөледі. Олар: *фразеологиялық тұтастық* деп – құрамындағы сөздер бір-бірінен ажырамастай болып жымдасқан, өздерінің лексикалық мағыналарын жоғалтқан, семантикалық жағынан біртұтас фразеологизмдерді айтамыз. Мұндай фразеологизмдердің мағынасы уәжділігінен айырылған. Мысалы, жүрек жұтқан, қой аузына шөп алмайды, ит арқасы қиян, жігері құм болды т.б.; *фразеологиялық бірлік* деп – фразеологизмдерді құрастырушы сыңарларының біртұтас ауыс мағынаға ұласуынан туған, бірақ ішкі формасының айқындылығын сақтаған фразеологизмдерді айтамыз. Фразеологиялық тұтастықтан басты айрымашылығы – фразеологиялық

бірліктер негізінде еркін сөз тіркестері, еркін сөз тіркестерінің ауыс мағынада айтылуынан туған бейнелі мағыналардан фразеологиялық бірліктер жасалған. Мысалы, көзін жойды, тамырына балта шапты, тайға таңба басқандай т.б.; *фразеологиялық тіркес* деп – құрамындағы ерікті мағынасындағы сөз бен байлаулы мағынасындағы сөздің тіркесуінен жасалып, даяр қалпында қолданылатын фразеологизмдерді айтамыз. Мысалы, қолаң шаш ~ сүмбіл шаш, кара шаш, ақ шаш; коян жүрек ~ су жүрек т.б.; *фразеологиялық орам (сөйлемше)* деп – құрамы мен қолданылуы тұрақты, біртұтас бейнелі мағынасы ерікті сөздердің тіркесуінен жасалып, құрылысы жағынан сөйлемге ұқсас фразеологизмдерді айтамыз. Мысалы, су сепкендей басылды; ана сүті аузынан арылмаған т.б. [7, 43]

Аталмыш теорияны нақтылап жазуымыздың басты себебі – түрік тіл білімінде де фразеологизмдерді осылайша 4 топқа жіктеуге болады. Алайда, түрік тілінің фразеологиясында нақты фразеологизмдердің лексика-семантикалық немесе құрылымдық принциптері бойынша бірізді жасалған классификациясы жоқ. Айта кету керек, түрік тіл білімінде фразеология саласы соңғы он бес жылдықта ғана түрік тіл білімінің

жеке саласы ретінде дами бастады. Сондықтан да, фразеологизмдердің нақты классификациясының болмауы заңды да, кешірімді де. Дегенмен де, лексиколог ғалымдардың түрік фразеологиясы жөнінде біраз ойлары тұжырымдалған.

Түрік тіл білімінде фразеология ұғымы жөнінде алғаш рет анықтама беруге тырысқан ғалым – *Omer Asim Aksoy* болатын. Өзінің «Түрік мақал мәтелдері мен фразеологизмдері» атты жинағының алғысөзінде фразеологизм жөнінде былай дейді: «...*Qekici bir anlatım hghi taşıyan ve qogunun gergek anlamından ayri bir anlamt bulunan, şipişmi sozctik topluklarına deyim denir*» яғни, «Фразеологизмдер – тікелей мағынасынан айырылып, көркемделіп ауыспалы мағынаға ие болған тұрақты сөз тіркестері» [12, 49].

О.А.Аксойдың фразеология жөніндегі анықтамасына ұқсас анықтама берген келесі лексиколог ғалым – *Yusuf Ziya Bahadinh* болатын.

Ғалым «... *iki veya daha fazla kelimedden meydana gelen, gogunlukla kendi bз anlamimn diginda yeni bir anlam veren yaziyi ya da konmaуz daha da giizeleştiren soz bolilmune deyim denir*» деп жазады, яғни «Фразеологизм дегеніміз – ауызекі сөйлеу тілін немесе жазбаша

мәтінді көркейту мақсатында қолданылатын кем дегенде екі немесе одан да көп сөздерден тұратын ауыспалы мағынадағы тіркестерді айтамыз» [12,50].

Профессор *Mertugrul Sarafba* және профессор *Ibrahim Mirmetoglu* түрік тілінде фразеологиялық сөздік құрастырған ғалымдардың бірі. Өз сөздіктерінің алғы сөзінде түрік тіл біліміндегі фразеологизмдердің басқа сөз тіркестерінен төмендегідей ерекшеліктерін атап көрсетеді. Олар:

1) «*Deyimler kaïpîçtız sozlerdir. Donmuş kemikleşmiş haldedirler, Soztiklerinde, «kelimelerinde» ufak bir degigme bile onların manalarını degitirir*», яғни «фразеологизмдер – қалыпты сөз тіркестері. Олар тұрақтанған түрде қолданылады. Құрамындағы бір сөздің түсіп қолданылуы немесе өзгертілуі, сөз тіркесінің жалпы мәнін өзгертіп жібереді»;

2) *Deyimler kısa ve ozliidurler.* «Фразеологизмдер қысқа әрі көркем болып келеді»;

3) *Deyimler enaziki «kelime» sozciiklekurulurlar.* «Фразеологизмдер кем дегенде екі сөз тіркесінен құралуы тиіс»;

4) *Deyimler qogunluklamastarhalindedirtfiil dekgtipe girerler.* «Көпшілік фразеологизмдердің құрамында белгілі бір шақ

категориясында тұратын етістіктің кездесуі шарт» (Всоставебольшинствафразеологизмовестыглагольноеимя, входящеевспряжениеглагола);

5) *Deyimlerin gogunda kahplaşmış sozden dikap anlam, sozcuklerin gergek anlamdanfarkhdir.* «Көпшілік фразеологизмдерде жеке сөздер сөз тіркесі құрамында ауыспалы мағынада қолданылады»;

6) *Ban deyimlerdeiseanlam, kelimeleleringergekanlaminauygundur.* «Кей жағдайда фразеологизм құрамындағы жеке сөздер еркін, тура мағынасына ие болып келеді»;

7) *Bir dua ya da ilengteki kahplaşmış soz toplulugu, onun deyim sayilmasina etekli bir anlatim guzelligi ve gekiciligi tapyorsa deyim sayilabilir.* «Егер алғыс немесе қарғыс түрінде кездесетін сөз тіркестер белгілі бір дәрежеде экспрессияға, эмоционалдық реңкке ие болса, ондай тұрақты сөз тіркестерін «фразеологизмдер» деп атауға болады»;

8) *Kimi deyimlerin doguş nedenleribirolayuda da birhikayeyedayanir.* «Кейбір фразеологизмдер өмірлік жағдайлар барасында немесе әдеби туындылардан (мәтіндерден) қалыптасуы мүмкін» [13, 4].

Әрине жоғарыда фразеологизмдерге тән ерекшеліктер сипатталғанмен, бұл нақты және барлық түрік тіл біліміне ортақ заңдылық емес. Кейбір ғалымдар аталмыш «фразеологиялық сипаттамаларға» қарсы пікірлер білдіреді. Мәселен, Азиз Несин, Безирчи Асим [14, 12] т.б. ғалымдар профессор Mertugrul Sarafba және профессор Ibrahim Mirmetoglu ұсынған анықтамалар нақты емес, «шикі» деген пікір айтады. «Түркі тіліндегі фразеологизмдерге берілетін анықтама, сипаттама әлдеқайда терең ойды қамтуы тиіс» [13, 15], - деп сынға алады.

Жоғарыдағы түрік фразеологизмдеріне берілген ерекшеліктер қазақ тіл біліміндегі ғалымдардың қазақ фразеологизмдеріне берген ерекшеліктеріне өте ұқсас. Ғ.Қалиев пен Ә.Болғанбаев «Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы» деп аталатын ғылыми зерттеу еңбегінде фразеологизмдердің еркін сөз тіркестерінен келесідей айырмашылықтарды көрсетеді.

Олар: 1) екі сөздің тұрақты тіркесуі, өзара орын алмаспауы. Мысалы, жігері құм – фразеологиялық тіркес, ал зәулім үй (үлкен үй, биік үй т.б.)– еркін тіркес; 2) мағына тұтастығы, яғни фразеологизмдік мағынада құрамындағы сөздердің не жеке бір сыңарының лексикалық мағыналары қайтажаңғыртылған семантикалық мағынада ғана қолданылады, өзге сөздермен семантикалық жағынан біртұтас тіл бірлігін құрауы. Мысалы, ит арқасы қиян – алыс, қой аузынан шөп алмайды – момын, санын соғып қалды – өкіну, т.б.; 3) даяр қалпында қолданылуы. Мысалы, сағы сынды, жаман атты болды, көкірек керді т.б.; 4) мәнерлілік, айқындылық, бейнелілік. Мысалы, қабағы кірбің тартты, қара шаңырақ т.б.; 5) бір тілден екінші тілге тура, сөзбе-сөз аударылмауы [7, 37].

Жоғарыда екі тілдің фразеологизмдеріне берілген сипаттамалардың өзара өте ұқсас екендігін дәлелдеу үшін кесте-1 құрылды.

Кесте 1.

	Қазақ тілі фразеологизмдері	Түрік тілі фразеологизмдері
ЕКІ ТІЛ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНЕ ТӘН ЕРЕКШЕЛІКТЕР		
1	Кем дегенде екі сөздің тұрақты тіркесуі, өзара орын алмаспауы.	Deyimler naziki «kelime» sozciikle kurulurlar.

2	Мағына тұтастығы, яғни фразеологизмдік мағынада құрамындағы сөздердің не жеке бір сыңарының лексикалық мағыналары қайта жаңғыртылған семантикалық мағынада ғана қолданылады.	Deyimlerin gogunda kahplaşmı sozden dikap anlam, sozcuklerin gergek anlammdanfarkhdir.
3	Даяр қалпында қолданылуы. Сөйлеу барысында емес, дайын тұрған тіркестік қолданыста пайдалану.	Deyimler kaptı 1tz sozlerdir. Donmuş kemikleimı haldedirler, Sozctiklerinde, «kelimelerinde» ufak bir degigme bile onların manalarını degi tirir.
4	Мәнерлілік, айқындылық, бейнелілік.	Deyimler kısa ve ozliidurler

Қазіргі түрік тіл білімінде фразеологизмдерді нақты тұрақтанған, яғни «идиомалар» және еркін тіркесті болып келетін «фразаларға» жіктейді. Мысалы, идиома: *kaginkurasi* - стреляный воробей, тікелей мағынасы «какого по счету жребий»; фраза : *osaginasi* тек - просить о помощи, тікелей мағынасы «упасть в чей-либо очаг».

Идиомалар, әдетте, стилистикалық тұрғыдан өзгеше бояу-реңкке (маркировкаға) ие, дәлірек айтсақ, экспрессивтік коннотацияға ие. Экспрессивтік коннотация – түркі тілі фразеологизмдеріне тән басты басымдылық, айқындылық болып табылады. Идиомаға тән эмоционалды-экспрессивті компоненттілік өз кезегінде «образдылықтан» туындайды. В.Н.Телия пікірінше, идиома

субъектінің белгілі жағдайға байланысты көңіл-күйін таныту мақсатында қолданылатын тұрақты сөз тіркесі. Идиома – номинацияның өзіне негізделген ассоциативтік белгілерден тұратын жиынтық образ. [15, 64].

В.Виноградов концепциясының әсері көптеген түрік ғалымдарының классификациясында көрініс табады. Мәселен, түрік фразеологизмдерінің семантикасын зерттеп жүрген түрік лингвисті *Leyla Şubası Uzun* тұрақты сөз тіркестеріндегі компоненттердің қайта пайымдау критериясын (критерия переосмысленности компонентов) негізге ала отырып, фразеологизмдердің 3 типін көрсетеді. Олар:1) тіркес барысындағы компоненттердің тура мағыналарының сақталмаған түріндегі фразеологизмдер;2)тіркес

барысындағы компоненттерінің бірінің өз тура мағынасын сақтап қолданылған фразеологизмдер;3) тіркес барысындағы барлық компоненттердің тура мағыналарын сақтай отырып жасалынған фразеологизмдер.

Ғалым тұрақты сөз тіркестерінде тура мағынаның

Шын мәнінде де, түрік фразеологизмдерін ешбір қиындықсыз В.Виноградовтың классификациясына салып шығуға болады. Бұл дегеніміз, қазақ тіліндегі фразеологизмдер құрылымы, семантикасы жағынан ұқсас деген сөз.

1. Фразеологиялық тұтастық (фразеологические сращения). Мысалы, *kaçın kurası* - стреляный воробей, (тура мағынасы: скольких жребий), *kim vurduya gelmek* тура мағынасы: идти к убийству > быть убитым неизвестно кем. Мысалы, *adı çıkmışdokuza inmez sekize* - букв. его имя поднялось до девяти (и) не упадет до восьми, ал фразеологиялықмағынасы«е сли слава поднялась так высоко, то ужене опустится». Аталмыш фразеологизмдегі тұтастық соншалық, неге байланысты туындағанын да білу мүмкін емес. Әрине бұл үшін фразеологизмнің этимологиясына назар аудару керек. Бұл да түрік халқының тарихи-мәдени тұрмыс-

сақталмауы жағдайында, ауыспалы мағыналар метафора (*deyim aktarması*), метонимия (*ad aktarması*), теңеу (*benzetme*) және аллюзия (*alüzyon*) түрінде жасалатындығын атап көрсетеді [16, 27].

тіршілігінің ерекшелігі болмақ.

2. Фразеологиялық бірліктер (фразеологические единства). Мысалы, *elden düşme* – тура мағынасы: упавший из рук > купленный по дешевке; *güvey girdi* - он вошел в дом невесты зятем (ср. рус.диал. влазень), *başını alıp gitti* – тура мағынасы: взял голову и ушел > улизнул.
3. Фразеологиялық тіркестер (фразеологические сочетания). Мысалы, *sesçikmadı*- букв. голос не вышел, не раздавалось ни звука, *boğazım dan geçmiyor* - в глотку не лезет.
4. Фразеологиялық сөйлемшелер (фразеологические выражения). Мысалы, *ateşalmaya mıgeldin?* Ты пришел за огнем? > пришел и сразу бежать? *balıolanbalyemezmi* у кого есть мед, разве не попробует > рус. у воды быть да не замочиться’.

Құрамында етістігі бар түрік фразеологизмдерін фразеологиялық сөйлемшелерге жатқыза беруге болады [16, 32].

Егер екі тіл арасындағы фразеологизмдерді, дәлірек айтсақ, әлеуметтік фразеологизмдерді

құрылымы, семантикасы жағынан өзара салыстыру сызбасын жасасақ, ол төмендегідей болады:

Кесте 2.

№	Атауы	Қазақ тілі	Түрік тілі
1	Фразеологиялық тұтастық	Сүт кенже	Sarı youz yumirtkalır (жұмыртқаның сары уызы)
2	Фразеологиялық бірлік	Ел ағасы	Babaadam (сыйлы адам)
3	Фразеологиялық тіркес	Көк тиыны жоқ	Beş kuruş yok (бес тиыны жоқ)
4	Фразеологиялық сөйлемше	Екі қошқардың басы бір қазанға сыймас	İki at bir kazığa bağlanmaz (Екі жылқы бір қазыққа байланбас)

Түрік тіл білімінің профессоры Ш. Элчин фразеологизмдердің грамматикалық формасына байланысты өзіндік классификациясын ұсынады. Соған сәйкес, фразеологиялық бірліктер 11 топқа бөлінеді:

1. инфинитивті фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, haber almak «получить известие» (букв, взять известие);
2. шақ категориясына ие фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, kaş uyaraken goz gikardı «медвежья услуга» (букв, выколоть глаз, выщипывая бровь);

3. етістікті әрі септелген зат есімдерден тұратын фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, anasinda nemdigisiit burnun dangelmek «испытывать трудности»;
4. негізгі етістігі тұйық етістік формасында болып келетін фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, vur patlasingal oynasin «жить, наслаждаясь и развлекаясь»;
5. есімді сөз тіркестерінен тұратын фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, kel başaşımsırtarak «совершенно бесполезная вещь, ~ лысому расческа»;
6. басыңқы және бағыныңқы сөздерден тұратын фразеологиялық бірліктер

- тобы. Мысалы, dansibaşına «Молодец!»;
7. меншік категориясына ие есімді сөз тіркестерінен тұратын фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, eļiboş «с пустыми руками»;
 8. қайталама әдіспен жасалған фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, qolukqosuk «дети, детвора»;
 9. бір түбірлі сөздердің қайталануы арқылы жасалған фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, boşuboşuna «напрасно, зря»;
 10. ұйқаспен құрылған фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, azicikaşim, kaygmzbaşim «довольствоваться малым»;
 11. болымсыз етістік категориясымен жасалған фразеологиялық бірліктер тобы. Мысалы, agzini bicak адтатак «не вымолвить и словечка» [17, 5]

Бұл классификацияда да ғалымның өз ұстанымы бар. Дегенмен, түрік тіл білімінде аталмыш классификацияға көп сүйенбейді.

Түрік фразеологизмдер классификациясының келесі авторы – профессор Д.Аксан.

Ғалым фразеологизмдерді не бары екі үлкен топқа бөледі. Олар:

1. генетикалық тұрғыдан еркін сөз тіркестерден құралған фразеологизмдер. Мысалы,

adam sarrafi «знаток человеческих душ»;

2. тілде құрылымдық прототиптері жоқ фразеологизмдер. Мысалы, dam iistiinde saksagan vur beline kazmayi «полная чепуха, ~ бракадабра» [18, 4]. Түрік фразеологияларын орыс тілі фразеологияларымен салғастыра зерттеген Ресей ғалымдарының бірі – профессор В.М.Лемская болатын.

Ғалым зерттеу нәтижесінде түрік фразеологизмдерін В.В.Виноградов классификациясына «толық салып зерттеу» – мүмкін емес деп есептейді. Себебі, екі тілдің этномәдени танымы екі түрлі, соған сәйкес олардың әлемді, өмірді танып, оны тілде, сөзде бейнелеуде үлкен айрмашылықтар бар екенін баса меңзейді. Бұл, өз кезегінде, олардың тек қана семантикалық құрылымы тұрғысынан емес, морфологиялық құрылымына да өз әсерін тигізбек [19,65].

Ғалым орыс фразеологизмдері мен түрік фразеологизмдеріне ортақ анықтама іздеуге тырысады. Ресей ғылымындағы жас фразеолог ғалымдар В.П.Жуков, А.В.Кунин, М.И.Фоминаның фразеологияға берген анықтамаларын негізге алады. Фразеологизмдер – күрделенген семантикаға негізделіп тіркескен лексикалық біртұтас мағынаға ие тұрақты сөз тіркестері

[20,15] құрамындағы сөздердің тура мағыналары жойылып, қажетті ауыспалы біртұтас мағына беруге бағытталған сөз тіркестері [21, 34] болып табылады.

Фразеологизм деп, көп жағдайда түрік тілінде «идиомаларды» (*deyimler*) айтады [22,23]. Соған сәйкес, «идиомалар» (*deyimler*) деп – құрамындағы сөздердің негізгі мағыналары сақталмай, формасы тұрғысынан жаңа мағынаға ие сөздер тіркестері болып табылады.

Профессор В.М.Лемская түрік тіліндегі фразеологизмдердің спецификасын анықтау мақсатында құрамы мен құрылымына грамматикалық талдау жасап, түрік тіліндегі идиомаларды (фразеологизмдерді) үш топқа бөледі. Олар: 1) етістікті фразеологизмдер; 2) номинативті фразеологизмдер; 3) коммуникативті фразеологизмдер [23,65]. Коммуникативті фразеологизмдер туралы А.В.Кунин да атап өткен, алайда ғалым оларды мақал-мәтел аясында қарастырған [21,35].

Етістікті фразеологизмдер дегеніміз – құрамында екі немесе үш сөзден тұратын сөз тіркесі, олардың бірі етістік сөз табынан тұруы тиіс, әрі ол сол сөз тіркесінің доминант (басыңқы) сөзі болуы шарт. Мысалы, «*açık olmak*» - *ашық мінезді болу*.

Номинативті фразеологизмдерде модаль формасы болмайды. Мысалы, «*dar boğaz*» - *үлкен қиындықтар (тура аудармасы: жіңішке тамақ)*.

Коммуникативті фразеологизмдер дегеніміз – сөйлемше формасында болып келетін тұрақты сөз тіркестері, алайда құрамындағы баяндауыш шақ категориясы, тек категориясы бойынша өзгеріп, контекстке байланысты жекеше немесе көпше формада қолданыла алатын сөз тіркестері. Мысалы, «*Ah edip eh işitmek*» - үнемі айқай шығару, тура мағынасы; «сказав 'ах', слышать 'эх'» немесе «*Ali, ah edip eh işitti*» - Әли, үнемі айқалай береді.

Жоғарыда келтірілген үш топ фразеологизмдерінің түрік тіліндегі жалпы фразеологизмдік қорда алатын орны және саны бойынша бірінші орында етістікті фразеологизмдер тұрса (66,8 %), екінші орынды номинативті фразеологизмдер (16,8 %), үшінші орынды коммуникативті фразеологизмдер (11%) орын алып тұр [8].

В.Виноградов пен Н.М.Шанскийдің классификациясына жүгінсек, жоғарыда аталған үш топтың ішінде етістікті фразеологизмдер өз ішінде 3 түрге бірдей жіктеле алады.

Етістікті фразеологизмдер ішінде ең көп кездесетіні –

фразеологиялық бірліктер.
Мысалы, *ağzin danbalakmak* 'заливаться соловьем', тура мағынасы: «изо рта мед капать». Екінші орында – фразеологиялық тіркестер. Мысалы, *afal afal bakmak* 'смотреть удивленно'. Үшінші орында – фразеологиялық тұтастық. Мысалы, *büyük söylemek*

В.Виноградов пен Н.Шанский классификациясына «салынбайтын», «бағынбайтын» фразеологизмдер – коммуникативті фразеологизмдер болып табылады. Себебі, олар цитата, алғыс, қарғыс формасында берілетін эмоционалды-экспрессивті реңке ие фразеологизмдер. Көп жағдайда, құрылымдық тұрғыдан фразеологиялық сөйлемшелерге ұқсас болып келеді. Мысалы: *ağzi olup dili olmamak* 'быть

'хвастаться, бахвалиться', тура мағынасы: «велико, величественно говорить».

Номинативті фразеологизмдер фразеологиялық тұтастық пен фразеологиялық бірлік болып өзара жіктіле алады. Мысалы, *acemi çaylak* 'неловкий', тура мағынасы: «неопытный коршун».

почтительным, учтивым', тура мағынасы: «имея рот, не иметь язык».

Жоғарыда айтылған түрік тілі фразеологизмдерінің морфологиялық құрамын талдай келе, қазақ тілі фразеологизмдерімен салыстырсақ, лексико-морфологиялық классификациясы (ФБ – фразеологиялық бірліктер) төмендегідей болмақ:

Кесте 3.

№	Атауы	Қазақ тілі	Түрік тілі
1	Есімді ФБ	Ащы сөз, Дуалы ауыз	Acısöz, arslan boğaz
2	Етістікті ФБ	Сүйек жаңғырту	Çabagöstermek
3	Әр түрлі сөз табынан жасалған ФБ	Жұрттың асқаны мен тасқаны	Ağziolupdiliolmamak

Алынған мәліметтердің талқылануы және қорытындысы. Жоғарыда келтірілген дәйектемелерге, мысалдарға сүйенсек, қазақ және түрік тіліндеріндегі фразеологизмдердің теориялық

негізі бірдей. Екі тілде де фразеологияға берілген анықтамалар бірдей, екі тілде де идиомалар мен фразалар, фразеологиялық тұтастық, фразеологиялық бірлік, фразеологиялық тіркес және

фразеологиялық сөйлемшелер (орамдар) бар. Әрине, белгілі бір дәрежеде әрбір тілдің өзіндік ерекшеленетін элементтері де кездеседі. Алайда, ескеру қажет, екі ұлт екі түрлі территорияда, екі түрлі континентте өмір сүреді, сондықтан да кішігірім ерекшеліктердің болуы шартты құбылыс. Екі тіл фразеологизмдерінің құрылымдық-грамматикалық жасалу жолы мен құрамы бірдей.

Зерттеудің осы теориялық негіздері нәтижесінде алдағы уақытта фразеологизмдерді тақырыптық, лексика-семантикалық деңгейде топтастыру

жоспарымыз бар. Мәселен, мінез-құлық фразеологизмдері, әлеуметтік фразеологизмдер т.б. деп екі тілдің тұрақты сөз тіркестерін этнолингвистика, лингвомәдениет аясында салыстыра зерттеу көзделеді.

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы аясында өз тіліміздің түп тамыры түркі тілінен тарағанын ұмытпай, туыстас түркі тілдерімен ұқсастықтары мен сәйкестіктерін көрсету, тіліміздің тереңіне үңіліп, тарихымызды ұмытпау, келешек ұрпаққа жеткізіп отыру – ұлт алдындағы басты міндеттің бірі деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Махмұт Қашқари. «Түрік тілінің сөздігі»: (Диуани лұғат-ит-түрік): 3 томдық шығармалар жинағы // Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А. ЕҒЕУБАЙ. — Алматы: ХАНТ , 1997, 1-том. - 602 б .
2. Қайдаров Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.
3. Zhaimerdinova N.G. On the research of old Turkic Orhon inscriptions in linguistic aspect // Journal of Social Sciences (COES&RJ-JSS). – 2015. - No.1, 680-690 pp.
4. Сарыбаев Ш. Лексикология мен лексикография. // Қазақ тіл білімі әдебиетінің библиографиялық көрсеткіші. – Алматы: Ана тілі, 1982. – 389б.
5. Сыздыкова Р.Ғ. Абайдың сөз өрнегі. – Алматы: Санат, 1995. – 207 б.
6. Сағидолдақызы Г. Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны (қазақ және моңғол тілдерінің материалдары бойынша салыстырмалы зерттеу). – Алматы, Ғылым, 2003. – 255б.
7. Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, 2006.
8. Turk Dili [электронный ресурс] / ред. М.Онер. Стамбул, 2012. - режим доступа: Forsnet http://www.elele.gen.tr/turk_dili/anlambilim/deyimler.html.

9. Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы: Арыс, 2007. - 800 б.
10. Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдер сөздігі. – Алматы: Жазушы, 2001. – 221 б.
11. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – Москва: Высшая школа, 1985. – 160 б.
12. Aksoy, Ömer Asım Bölge ağzında Atasözleri ve deyimler. Haz. Cem Dilçin – Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969. – 217б.
13. Sarafba Mertugrul, Mirmetogl Ibrahim. Nejat Deyimler, atasözleri, beytiler ve anlamdaş kelimeler. – İstanbul: Formül Matbaası, 1983. – 351б.
14. Bezirci Asım. Deyimlerimizin sözlüğü. – İstanbul: Genel Yayın Genda, 1990. – 229 б.
15. Телия В.М. О специфике отображения мира психики и знания в языке // Сущность, Развитие и функции языка. – Москва: Наука, 1987. – 301 с.
16. Балыгина Е.Д. Глагольная фразеология в турецком языке (глаголы движения). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Москва: тип. МГУ им Н.Ломоносова, 2007. – 89 с.
17. Elcin Ç. Deyimler Sozluđu. – Ankara, 1989. – 357 б.
18. Aksan D. Türk deyimleri. – İstanbul, 998. – 219 б.
19. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Русский язык (Грамматическое учение о слове). – Москва, Высшая школа, 1947. – 614 с.
20. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. – Москва: Просвещение, 1978. – 160 с.
21. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.- 2-е изд., пререраб. – Москва: Высш. шк.; Дубна: Феникс, 1996. – 381 с.
22. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология.- 2-е изд., испр. и доп.– Москва: Высшая школа, 1983. – 415 с.
23. Лемская В.М. Специфика фразеологизмов русского и турецкого языков: к постановке проблемы // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.): Труды и материалы: / Под общ. ред. К.Р.Галиуллина. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. – 521 с.

Резюме

В научной статье проводится сравнительный анализ фразеологизмов казахского и турецкого языков, относящихся к тюркской семье языков. Учитывая генеологическое родство языков, исследователями были выявлены некоторые отличия в построении фразеологизмов, определены их лексико-семантические особенности и описаны теоретические основы. Авторы указали вероятное время и место использования фразеологизмов казахского

и турецкого языков, приведены утверждения из трудов известного ученого-тюрколога М.Кашкари, рассмотрели научные определения казахских и турецких ученых-фразеологов.

Проведена большая работа по определению основы использования устойчивых словосочетаний в лексическом фонде казахского и турецкого языков, по обозначению их релевантных свойств. Дано сравнение определению фразеологизмов в языках, приведены примеры и даны определения фразеологическим сращениям, фразеологическим единствам, фразеологическим сочетаниям, фразеологическим выражениям. Рассмотрены стилистические особенности построения фразеологизмов. Проанализировано грамматическое описание устойчивых словосочетаний. На основе сравнительно-сопоставительного принципа, методом диахронного и синхронного исследования определено сходство и связь фразеологизмов двух языков.

Учитывая, что язык самое главное орудие научного изучения культуры народа, лингвокультуры вместе с пословицами, сказками и другими фольклорными единицами, фразеологизм является главным источником материала. Поэтому как фразеологизмы любого языка характеризуются антропоцентричностью и имеют национально-культурную семантику, этнокультурно маркированы и ориентированы. Ярко выраженная идиоэтническая семантика фразеологических единиц позволяет их изучение и описание в лингвокультурологии.

Результаты исследования принесут вклад в развитие теоретического и практического уровня в такие формирующиеся области, в казахском и турецком языках как сравнительная фразеология и лексикология, тюркология, когнитивная лингвистика, лингвокультурология и этнолингвистика. Материалы исследования можно использовать в преподавании таких дисциплин как история этноса, страноведение, основы турковедения, лекции по лексикологии и фразеологии турецкого и казахского языков.

Summary

The article compares the phraseological units of Kazakh and Turkish languages that relate to the Turkic family of languages. Given the genealogical relationship of languages, some differences in the structure of phraseological units have been revealed. Lexical – semantic features of units have been identified and theoretical bases have been described. The article introduced examples of phraseological units from the works of scientist turkologist M. Kashkari and described the approximate time and the place where phraseological units of Kazakh and Turkish languages had been used. The scientific definitions of Kazakh and Turkish scientists phraseologists have been considered.

The basis for the use of set expressions in the lexical fund of Kazakh and Turkish languages has been defined and relevant property of set expressions has been indicated. There is a comparison of phraseological units definitions in

different languages and examples of set expressions. The article gives definition to phraseological fusion, phraseological unities, phraseological combinations, phraseological expressions. Stylistic features of phraseological structures have been considered and differences and similarities between phraseological units taken from proverbs and sayings in Kazakh and Turkish languages have been indicated. Grammatical description of set expressions has been analyzed. On the bases of the contrastive comparative principles and the method of diachronic and synchronous research the interrelation of phraseological units as well as similarities between phraseological units of Kazakh and Turkish languages have been identified.

The relevance of this work lies on finding phraseologisms during interlingual communication, define the foundations of the theory in comparing phraseologisms of two languages, identify sources of lexicography, also finding social phraseologisms, and determination of their lexical-semantic features, comparison.

Results of the study will bring the contribution to the development of theoretical and practical level in such emerging areas in the Kazakh and Turkish language as cognitive linguistics, linguistic culture and ethnolinguistics. Also it will help to understand antropolinguistic positions and conclusions related to the human factor in the social and cultural outlook of Kazakh and Turkish ethnic groups. Also results of the study may be associated with cognitive linguistics taughts in institutions of higher education, can also be used in the teaching of subjects such as the history of the ethnic group, country study, basics of Turkish study, lectures on lexicology and phraseology of Turkish and Kazakh language, special courses and seminars, in the analysis of linguistic literary texts.